

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6, 106 74 Αθήνα, Τηλ.: 210 72 33 221-2, 210 72 33 216, Fax: 210 72 33 217,

Website: www.nchr.gr, E-mail: info@nchr.gr

**ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ ΚΑΙ
ΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΦΥΛΟΥ**

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ

Σεπτέμβριος 2015

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) είναι το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει συσταθεί με το Ν 2667/1998 σύμφωνα με κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, τις «Αρχές των Παρισίων». Σε αυτήν μετέχουν πρόσωπα οριζόμενα από τριάντα δύο φορείς (ανεξάρτητες Αρχές, πανεπιστημιακές σχολές νομικών και πολιτικών επιστημών, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα και υπουργεία).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ	5
I. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΑΠΟΛΛΑΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ	6
Α. Βία κατά των διεμφυλικών ατόμων και τρανσφοβία	7
Β. Τα εμπόδια στην πρόσβαση στο δικαίωμα στην υγεία	8
Γ. Τα εμπόδια στην πρόσβαση στο δικαίωμα στην εργασία	11
II. Η ΑΡΣΗ ΤΩΝ ΕΜΠΟΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΑΠΟΛΛΑΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ: Η ΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΦΥΛΟΥ	14
III. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΣΥΣΤΑΣΕΩΝ	18
Α. Πλήρης νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου με βάση τον αυτοπροσδιορισμό της ταυτότητας φύλου, χωρίς την προϋπόθεση μη αναστρέψιμων χειρουργικών επεμβάσεων επαναπροσδιορισμού φύλου ή άλλων ιατρικών διαδικασιών	18
Β. Τροποποίηση της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων με ρητή συμπερίληψη της ταυτότητας φύλου μεταξύ των λόγων διάκρισης και κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης	18
Γ. Πλήρης πρόσβαση σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και ιατρικές επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου, ασφαλιστική τους κάλυψη και αποκατηγοριοποίηση της διαφυλικότητας	20
Δ. Συλλογή συγκρίσιμων στοιχείων και δεδομένων αναφορικά με την κατάσταση των διεμφυλικών ατόμων και την αποτελεσματικότερη προστασία και προώθηση των δικαιωμάτων τους	20
Ε. Εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση σχετικά με τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων	21

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ

Διεμφυλικά άτομα και νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου¹

Σαν καθρέφτης που προβάλλει τις ελλείψεις της σύγχρονης κοινωνίας των ανθρώπων, η αναποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το ζήτημα της προστασίας τους αναπόφευκτα μας αφορούν όλους. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΕΔΑ), ως το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της Πολιτείας στα ζητήματα δικαιωμάτων του ανθρώπου, εκφράζει την ανησυχία της για τη σημαντική αριθμητική αύξηση των καταγραφών επιθέσεων από ομάδες ατόμων κατά διεμφυλικών ατόμων², αναδεικνύοντας ταυτόχρονα το έλλειμμα αποτελεσματικής προστασίας της ευάλωτης αυτής ομάδας από φαινόμενα ακραίων εκδηλώσεων βίας³.

Αναμφίβολα, τα δικαιώματα του ανθρώπου, ως οικουμενικά και अपαράγραπτα δικαιώματα κάθε ανθρώπου ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου, κατοχυρώνονται νομικά τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο από πολυάριθμα, νομοθετικά και μη, κείμενα. Η άνευ όρων αναγνώρισή τους, εντούτοις, φαίνεται να μην είναι επαρκής, όταν η αποτελεσματικότητά τους υπόκειται στην ποικιλομορφία των προϋποθέσεων και απαιτήσεων των εθνικών νομοθεσιών και των θεσμικών μηχανισμών, σε μία περίοδο μάλιστα όπου η ευρύτερη κοινωνία διέρχεται βαθύτατη κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική κρίση.

Προς το σκοπό της ανάδειξης του ζητήματος αυτού και της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης, η ΕΕΔΑ επιθυμεί να επισημάνει ότι η αναγνώριση του οικουμενικού και καθολικού χαρακτήρα των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι θεμελιώδης και αναγκαία προϋπόθεση για την αποτελεσματική προάσπιση και προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το ερώτημα που εύλογα ανακύπτει, ωστόσο, είναι κατά πόσο είναι και ικανή όταν φορείς τους είναι τα διεμφυλικά

¹ Η παρούσα Γνώμη υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια της ΕΕΔΑ, στη συνεδρίαση της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 2015. Εισηγήτριες: Α. Αθανασίου, Μέλος της ΕΕΔΑ ορισθέν ως πρόσωπο εγνωσμένου κύρους από τον Πρωθυπουργό και Ρ. Φράγκου, Επιστημονική Συνεργάτις της ΕΕΔΑ.

² Για τον προσδιορισμό ενός προσώπου ως «διεμφυλικού» θεμελιώδες κριτήριο είναι η «ταυτότητα φύλου» του. Η ταυτότητα φύλου αναφέρεται σε αυτό που βιώνει βαθιά ο κάθε άνθρωπος ως εσωτερική και ατομική εμπειρία φύλου, η οποία μπορεί να αντιστοιχεί ή να μην αντιστοιχεί στο φύλο που του αποδόθηκε κατά τη γέννηση. Βλ. *The Yogyakarta Principles. Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity, Προοίμιο*, σελ. 9. Ειδικότερα, τα διεμφυλικά (transgender) άτομα, ή άλλως τρανς (trans), χαρακτηρίζονται από μια ποικιλομορφία και διαφορετικές ανάγκες έκφρασης. Στην κατηγορία αυτή ανήκει ένα σύνολο ανθρώπων με χαρακτηριστικά που εξωτερικεύονται με διαφορετικό τρόπο. Ο όρος «τρανς» (από το transgender) είναι ένας περιεκτικός γενικός όρος (ομπρέλα) και αναφέρεται σε ανθρώπους των οποίων η ταυτότητα φύλου και/ή η έκφραση φύλου διαφέρει από αυτήν που τους είχε αποδοθεί κατά τη γέννηση. Περιλαμβάνει, αλλά δεν περιορίζεται σε διαφυλικούς (transsexual), παρενδυτικούς (travesty-transvestite), μετενδυσίες (crossdressers), άφυλους (agender), gender queer ή και σε οποιαδήποτε άλλη παραλλαγή του φύλου ή με οποιαδήποτε άλλη ταυτότητα του φύλου ή/και έκφραση που δεν είναι «αρσενικό» ή «θηλυκό». Σχετικά με τους ορισμούς βλ. ILGA- Europe Glossary, διαθέσιμο σε: <http://www.ilga-europe.org/home/publications/glossary>.

³ Βλ. αναλυτικότερα *infra*, σελ. 8 επ.

άτομα. Πράγματι, η *de jure* κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτυγχάνει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκείνες που είναι ικανές να εξουδετερώσουν τα *de facto* εμπόδια στην πλήρη απόλαυσή τους από τα διεμφυλικά άτομα (βλ. παρακάτω υπό Ι). Στην άρση αυτών των εμποδίων μπορούν να συμβάλουν καθοριστικά, αφενός, η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, η οποία συνιστά εγγύο της διασφάλισης του δικαιώματος κάθε ατόμου στην ιδιωτική του ζωή (βλ. παρακάτω υπό ΙΙ), αφετέρου, μια σειρά συμπληρωματικών μέτρων με στόχο την ισότιμη απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας προς αυτήν την κατεύθυνση⁴.

Η πρωτοβουλία του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη σύσταση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με αντικείμενο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου⁵ αποτελεί ένα πρώτο πολύ σημαντικό βήμα της Πολιτείας προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικότερης προστασίας των δικαιωμάτων των λεσβιών, ομοφυλόφιλων, αμφιφυλόφιλων και διεμφυλικών ατόμων (εφεξής ΛΟΑΔ). Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει την πρωτοβουλία αυτή και διαβεβαιώνει για την ετοιμότητά της, στο πλαίσιο της αποστολής της ως συμβουλευτικού οργάνου της Πολιτείας, να συνδράμει την Επιτροπή αυτή στο έργο της για τη λήψη των αναγκαίων και πρόσφορων νομοθετικών μέτρων για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου.

I. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΑΠΟΛΑΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ

Στο πλαίσιο του σεβασμού της αρχής της καθολικότητας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της αναγνώρισης *«της εγγενούς αξιοπρέπειας και των ίσων και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων όλων των μελών της ανθρώπινης οικογένειας [ως θεμελίου] της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο»*⁶, ακρογωνιαίου λίθου του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων κατοχυρώνονται από πολυάριθμα δεσμευτικής ισχύος ή «soft

⁴ Με στόχο, μάλιστα, την κατανόηση των ζητημάτων που δυσχεραίνουν στην πράξη την ουσιαστική πρόσβαση των διεμφυλικών ατόμων σε θεμελιώδη δικαιώματά τους, η ΕΕΔΑ διοργάνωσε ακρόαση φορέων που δραστηριοποιούνται στο πεδίο της προώθησης των δικαιωμάτων της ΛΟΑΔ κοινότητας και της καταπολέμησης της τρανσφοβίας και των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου. Η ακρόαση πραγματοποιήθηκε στις 13 Ιουλίου 2015 και συμμετείχαν εκπρόσωποι του Συνηγόρου του Πολίτη (Κύκλος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), του Σωματείου Υποστήριξης Διεμφυλικών (ΣΥΔ), της Colour Youth – Κοινότητας LGBTQ Νέων Αθήνας, των Οικογενειών Ουράνιο Τόξο, του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, της Διεθνούς Αμνηστίας (Ελληνικό Τμήμα), καθώς επίσης και η Επιστημονική Συνεργάτις της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κυρία Μαρίνα Μαροπούλου.

⁵ Υπ. Απόφ. αριθμ. 20692/7.4.2015 για τη Σύσταση και συγκρότηση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με αντικείμενο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για την τροποποίηση της νομοθεσίας περί συμφώνου συμβίωσης και για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, τη σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης και της έκθεσης αξιολόγησης συνεπειών ρυθμίσεων (ΦΕΚ Β' 696/24.4.2015).

⁶ Προοίμιο ΟΔΔΑ.

law» κείμενα και, πιο συγκεκριμένα, δυνάμει των θεμελιωδών αρχών της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων και της αναγνώρισης ενώπιον του νόμου⁷.

Συχνά, ωστόσο, παρατηρείται η ύπαρξη χάσματος μεταξύ δικαίου και πρακτικής, μεταξύ του κανόνα και της εφαρμογής του. Σημαντικό εμπόδιο στην προαγωγή και εκπλήρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί το έλλειμμα ή οι δυσκολίες εφαρμογής τους στην πράξη, ενώ για τα διεμφυλικά άτομα απαιτείται συχνά ειδική δράση για τη διασφάλιση της πλήρους άσκησης από αυτά των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Οι κίνδυνοι που εγκυμονούνται για την υγεία και τη σωματική ακεραιότητα των διεμφυλικών ατόμων, αλλά και οι συμπεριφορές απαξίωσης και περιθωριοποίησής τους είναι αναμφισβήτητα σοβαροί και καθιστούν ολοένα και πιο αναγκαία την παρέμβαση του νομοθέτη με σκοπό την αναγνώριση της υπόστασής τους. Τι απομένει όμως από ένα δικαίωμα όταν αποστερείται της αποτελεσματικότητας στην άσκησή του;

Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό, επιχειρείται η μελέτη μερικών από τις σημαντικότερες προκλήσεις με τις οποίες βρίσκονται σήμερα αντιμέτωπα τα διεμφυλικά άτομα στην Ελλάδα, έτσι όπως αυτές καταγράφονται από διεθνείς, ευρωπαϊκούς και εθνικούς ελεγκτικούς φορείς. Ενδεικτικά, γίνεται αναφορά στο μείζον θέμα της τρανσφοβίας και της βίας κατά των διεμφυλικών ατόμων (βλ. παρακάτω υπό Α), σε θέματα που αφορούν στην πρόσβασή τους στην υγειονομική περίθαλψη και την κοινωνικοασφαλιστική τους κάλυψη (βλ. παρακάτω υπό Β) και, τέλος, στα εμπόδια που συναντούν στην πρόσβαση στην εργασία και την απασχόληση (βλ. παρακάτω υπό Γ).

A. Βία κατά των διεμφυλικών ατόμων και τρανσφοβία

Τα διεμφυλικά άτομα διατρέχουν, όπως άλλωστε έχει ήδη διαπιστωθεί από τον Επίτροπο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης, Thomas Hammarberg, υψηλό κίνδυνο να υπάρξουν κάποια στιγμή στη ζωή τους θύματα εγκλημάτων μίσους ή περιστατικών βίας, καθώς δεν είναι λίγοι εκείνοι και εκείνες που, κατά παράβαση των άρθρων 2 και 5 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής ΕΣΔΑ), ζουν στο φόβο και έρχονται αντιμέτωποι καθημερινά με βίαιη συμπεριφορά, της οποίας η ένταση είναι δυνατό να κυμαίνεται από παρενοχλήσεις, εκφοβισμούς ή λεκτική βία έως και άσκηση σωματικής βίας, σεξουαλική κακοποίηση και εγκλήματα μίσους⁸.

Τα τελευταία χρόνια έχει καταγραφεί σημαντικός αριθμός περιστατικών δολοφονικών επιθέσεων εναντίον διεμφυλικών ατόμων. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της 16^{ης} Διεθνούς Ημέρας Τρανς Μνήμης, από την 1^η Ιανουαρίου 2008 έως και την 1^η Οκτωβρίου 2014 έχουν

⁷ Για μια πιο εμπεριστατωμένη ανάλυση βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ με θέμα «Διεμφυλικά Άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου», 14.7.2015, σελ. 11 επ.

⁸ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, Issue Paper by Thomas Hammarberg, 29 Ιουλίου 2009, σελ. 33 και 35.

καταγραφεί 1.612 δολοφονίες διεμφυλικών σε 62 χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο, ενώ μόνο κατά το έτος 2014 ο αριθμός των ανθρωποκτονιών διεμφυλικών ατόμων έφτασε τους 226⁹.

Ο Ειδικός Εισηγητής του ΟΗΕ για τα βασανιστήρια και άλλη βάνουση, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία, Juan Méndez, στην από 1^{ης} Φεβρουαρίου 2013 Έκθεσή του, επισημαίνει ότι «τα μέλη σεξουαλικών μειονοτήτων υφίστανται βασανιστήρια και άλλες μορφές βάνουσης μεταχείρισης» και αναγνωρίζει ότι «πράγματι, οι διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου συνιστούν παράμετρο που συμβάλλει σημαντικά στην "απανθρωποποίηση" - "αποπροσωποίηση" του θύματος»¹⁰.

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας¹¹ κατέγραψε συνολικά 16 θύματα ρατσιστικής βίας λόγω ταυτότητας φύλου εντός του 2013 και 10 εντός του 2014. Τα περισσότερα από αυτά αφορούν σε αυθαίρετες προσαγωγές διεμφυλικών γυναικών στη Θεσσαλονίκη, κατά τις οποίες πολλά άτομα θυματοποιήθηκαν πολλαπλά, καθώς προσήχθησαν σε τμήματα υπό εξευτελιστικές συνθήκες δύο ή και τρεις μέρες στη σειρά¹².

Πέραν της άσκησης σωματικής βίας κατά των διεμφυλικών ατόμων, η τρανσφοβία είναι διάχυτη στην ελληνική πραγματικότητα. Οι δηλώσεις μίσους απέναντι στα διεμφυλικά άτομα διατυπώνονται, μεταξύ άλλων, και σε πολιτικές συζητήσεις για τα δικαιώματα της ΛΟΑΔ κοινότητας ή σε αντιδιαδηλώσεις προς δημόσιες εκδηλώσεις των ΛΟΑΔ ατόμων. Τα ΜΜΕ μεταδίδουν τρανσφοβικές και ομοφοβικές δηλώσεις πολιτικών και θρησκευτικών παραγόντων, οι οποίες περιγράφουν συνήθως τα διεμφυλικά άτομα ως ανώμαλα, άρρωστα, ανήθικα και εγκληματικά ή ως αποσταθεροποιητικά στοιχεία του κοινωνικού ιστού¹³.

B. Τα εμπόδια στην πρόσβαση στο δικαίωμα στην υγεία

⁹ TGEU – Transgender Europe, *TDOR Press Release: Transgender Europe's Trans Murder Monitoring project reveals 226 killings of trans people in the last 12 months*, 30 Οκτωβρίου 2014.

¹⁰ UN, General Assembly, HRC, Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez, A/HRC/22/53, 1^η Φεβρουαρίου 2013, παρ. 79.

¹¹ Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας δημιουργήθηκε, το 2011, με πρωτοβουλία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και του Γραφείου της Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα (ΥΑ), και με συμμετοχή μη κυβερνητικών οργανώσεων και φορέων. Σήμερα συμμετέχουν σε αυτό 35 μη κυβερνητικές οργανώσεις και άλλοι φορείς που παρέχουν νομικές, ιατρικές, κοινωνικές ή άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες και έρχονται σε επαφή με θύματα ρατσιστικής βίας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://rvrn.org/>.

¹² Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, *Ετήσια Έκθεση 2013*, σελ. 6-7, διαθέσιμη σε: <http://rvrn.org/wp-content/uploads/2014/04/Report2013final.pdf> και *Ετήσια Έκθεση 2014*, σελ. 11, διαθέσιμη σε: http://rvrn.org/wp-content/uploads/2015/05/Report_2014gr.pdf. Ενδεικτικό, δε, είναι σε ό,τι αφορά στην εμπλοκή ένστολων και δημόσιων λειτουργών στις επιθέσεις κατά διεμφυλικών ατόμων, ότι το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε επίσης περιστατικό παράνομης κράτησης της συνηγόρου των θυμάτων κατά τη διάρκεια του ως άνω αναφερθέντος περιστατικού αυθαίρετων προσαγωγών.

¹³ FRA, *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in the EU Member States: Part II - The Social Situation*, 2009, σελ. 11.

Η τρανσφοβία, ο αποκλεισμός και η κοινωνική απομόνωση συνδέονται άμεσα με την υποβάθμιση της ψυχονοητικής και σωματικής υγείας των διεμφυλικών ατόμων. Ο καθημερινός φόβος των διακρίσεων, του στιγματισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού επηρεάζουν σημαντικά την ψυχική και σωματική τους υγεία¹⁴. Το φαινόμενο, δε, αυτό επιτείνεται από το γεγονός ότι και τα ίδια τα τρανς άτομα, έχοντας ήδη βιώσει διακριτική μεταχείριση και απαξιώτικη συμπεριφορά από τους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, αποφεύγουν να καταφύγουν στις υπηρεσίες υγείας¹⁵. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα ερευνών που διεξάγονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), καθώς ένα βασικό θέμα που ανακύπτει συχνά στην Ελλάδα συνίσταται στην συμπεριφορά ανεπαρκώς πληροφορημένων και προκατειλημμένων εργαζόμενων στο σύστημα υγείας απέναντι στους ασθενείς τους¹⁶.

Όπως αναφέρει η Εισηγήτρια της Επιτροπής ισότητας και μη διάκρισης της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, Deborah Schembri, «τα διεμφυλικά άτομα κάνουν περιορισμένη χρήση μέτρων πρόληψης και έγκαιρης διάγνωσης και δεν καταφεύγουν σε υπηρεσίες υγείας παρά μόνο σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ή εφόσον η κατάσταση της υγείας τους έχει ήδη σοβαρά επιδεινωθεί»¹⁷. Κάτι το οποίο, ασφαλώς, «περιορίζει τις δυνατότητες για αποτελεσματική παρέμβαση και αυξάνει το κόστος τόσο για τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα όσο και για το σύστημα υγείας»¹⁸. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι, ακριβώς λόγω αυτής της έλλειψης πρόληψης, έχει διαπιστωθεί ότι οι τρανς γυναίκες διατρέχουν, στις 15 υπό έρευνα χώρες, 49 φορές περισσότερο από το γενικό πληθυσμό ενηλίκων σε αναπαραγωγική ηλικία τον κίνδυνο να προσβληθούν από τον ιό της ανθρώπινης ανοσοανεπάρκειας¹⁹, ενώ η απομόνωση και ο κίνδυνος αλκοολισμού, αυτοτραυματισμού, κατάχρησης ψυχοτρόπων ουσιών συνιστούν ορισμένα από τα προβλήματα με τα οποία βρίσκονται συχνά αντιμέτωπα τα διεμφυλικά άτομα.

Σε ό,τι αφορά στην πρόσβαση σε θεραπείες επαναπροσδιορισμού φύλου και την ασφαλιστική τους κάλυψη, τα κενά και οι ανεπάρκειες στην προσβασιμότητα τέτοιου τύπου επεμβάσεων δημιουργούν σημαντικές ανισότητες μεταξύ των χρηστών των υπηρεσιών υγείας²⁰. Παρότι έχει ήδη γίνει δεκτό από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) ότι τα Κράτη έχουν τη θετική υποχρέωση να διασφαλίζουν στους πολίτες τους τη δυνατότητα πλήρους χειρουργικής επέμβασης επαναπροσδιορισμού του φύλου τους και να παρέχουν πλήρη

¹⁴ *Idem.*, σελ. 10, 12-13.

¹⁵ CoE, Parliamentary Assembly, Committee on Equality and Non-Discrimination, Report on *Discrimination against transgender people in Europe*, Deborah Schembri (rapporteur), Doc. 13742, 2 Απριλίου 2015, σελ. 8.

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά *Trans EuroStudy*, 2008; FRA, *EU LGBT survey - European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey - Results at a glance*, Μάιος 2013

¹⁷ CoE, Parliamentary Assembly, Committee on Equality and Non-Discrimination, Report on *Discrimination against transgender people in Europe*, *op.cit.*, σελ. 8.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ J. Griensven et al., “HIV surveillance and prevention in transgender women”, *The Lancet Infectious Diseases*, Vol. 13(3), Μάρτιος 2013, σελ. 185-186.

²⁰ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe*, Σεπτέμβριος 2011, σελ. 111.

ασφαλιστική ιατροφαρμακευτική κάλυψη κάθε «ιατρικά αναγκαίας» θεραπείας, μέρος της οποίας είναι και η επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου²¹, η πραγματικότητα στα Κράτη-μέλη της ΕΕ και δη στην Ελλάδα δε φαίνεται να ανταποκρίνεται στις αρχές που έχουν τεθεί από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστή. Στην Ελλάδα, πιο συγκεκριμένα, τα διεμφυλικά άτομα που επιθυμούν και επιλέγουν να προβούν σε επαναπροσδιορισμό φύλου μέσω χειρουργικών επεμβάσεων είναι αναγκασμένα να καταφύγουν σε εξειδικευμένα κέντρα του εξωτερικού. Γενικότερα, επικρατεί έντονη ανασφάλεια για την επάρκεια ελλήνων γιατρών που αναλαμβάνουν ιδιαίτερα θέματα επεμβάσεων (κυρίως σε θέματα μικροχειρουργικής)²², ενώ οι πλαστικοί χειρουργοί που αναλαμβάνουν να εμπλακούν σε μια σειρά περίπλοκων χειρουργικών παρεμβάσεων²³ πρωτεύοντων γεννητικών οργάνων και δευτερογενών χαρακτηριστικών του φύλου είναι λίγοι. Η έλλειψη, δε, συγκεκριμένου νομοθετικού πλαισίου και τα λιγοστά διαθέσιμα στοιχεία και πληροφορίες δεν επιτρέπουν τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ως προς το εάν και ποια ασφαλιστικά ταμεία καλύπτουν το κόστος τέτοιων επεμβάσεων.

Βασικό, τέλος, ζήτημα που συνδέεται άρρηκτα με τις προκλήσεις στην απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τα διεμφυλικά άτομα συνιστά και η κατάταξη της διαφυλικότητας μεταξύ των ψυχικών παθήσεων. Συγκεκριμένα, η *Διεθνής Στατιστική Ταξινόμηση των Ασθενειών και των Σχετικών Προβλημάτων Υγείας (International Classification of Diseases – ICD)* αναφέρεται στη διαφυλικότητα (ή αλλιώς τον τρανσεξουαλισμό), ως μια ψυχική διαταραχή συμπεριφοράς, ορίζοντάς την ως την «επιθυμία του ατόμου να ζει και να γίνεται αποδεκτό ως μέλος του αντίθετου φύλου. Μια επιθυμία που συνοδεύεται συνήθως από ένα αίσθημα δυσφορίας για την ακαταλληλότητα του ανατομικού του φύλου και τη βούλησή του για να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση και ορμονική θεραπεία ώστε να καταστεί το σώμα όσο το δυνατόν πιο συμβατό με το επιθυμητό του φύλο»²⁴. Η προσέγγιση αυτή του χαρακτηρισμού της διαφυλικότητας ως ψυχικής διαταραχής υιοθετείται και στην Ελλάδα²⁵ και «δικαιολογείται» από την ανάγκη

²¹ ΕΔΔΑ, *Van Kück κατά Γερμανίας* [αριθ. προσφυγής 35968/97], 12 Σεπτεμβρίου 2003, παρ. 47, 73 και 82; *L. κατά Λιθουανίας* [αριθ. προσφυγής 27527/03], 11 Σεπτεμβρίου 2007, παρ. 59 και 74.

²² Μ. Γαλανού, «Ταυτότητα φύλου, διεμφυλικότητα και θέματα υγείας», *10% το δυνατό ποσοστό*, 4 Νοεμβρίου 2012, διαθέσιμο σε: <http://www.10percent.gr/stiles/h-gnwmh-tou-10/3002-2012-11-04-22-00-04.html>.

²³ Βλ. *infra*, υποσημείωση αριθ. 55.

²⁴ Δυνάμει της κατηγοριοποίησης του ICD-10, οι Διαταραχές Ταυτότητας Φύλου (F64 Gender Identity Disorders) περιλαμβάνουν τη διαφυλικότητα (F64.0 Transsexualism), την παρενδυσία (F64.1 Dual-role transvestism), τη διαταραχή ταυτότητας φύλου στην παιδική ηλικία (F64.2 Gender identity disorder of childhood), άλλες διαταραχές ταυτότητας φύλου (F64.8 Other gender identity disorders) και απροσδιόριστες διαταραχές ταυτότητας φύλου (F64.9 Gender identity disorder, unspecified). Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα του ΠΟΥ: <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2015/en#/F60-F69>.

²⁵ Χαρακτηριστικό είναι ότι στον Ενιαίο Πίνακα Προσδιορισμού Ποσοστού Αναπηρίας, ο οποίος εγκρίθηκε με τη με αριθμό Φ 11321/οικ. 10219/688 κοινή υπουργική απόφαση (ΦΕΚ Β' 1506/14.5.2012), οι «διαταραχές του ψυχοκοινωνικού φύλου» εντάσσονται σε ιδιαίτερη κατηγορία με τίτλο *Διαταραχές της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του ενηλίκου* και χαρακτηρίζονται έως και παρανοειδείς (με ποσοστό αναπηρίας 35-50%) ή και σχιζοειδείς (με ποσοστό αναπηρίας 35-50%).

κατοχύρωσης του δικαιώματος των διευφυλικών ατόμων στην πρόσβαση στην αναγκαία ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στο πλαίσιο του εθνικού συστήματος υγείας²⁶.

Οι φωνές, ωστόσο, για αφαίρεση της «Διαταραχής ταυτότητας φύλου» από τους αντίστοιχους καταλόγους ψυχικών διαταραχών πληθαίνουν, τονίζοντας παράλληλα ότι δεν είναι αναγκαία η καθιέρωση άλλου ορισμού ή διαγνωστικού όρου²⁷. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι είναι υπέρμετρα περιοριστικό να ορίζεται *a priori* ότι ο τρόπος με τον οποίο επιθυμεί ένα άτομο να αυτοκαθορίζεται συνιστά πάθηση και μάλιστα ψυχική. Στη συζήτηση αυτή συνεισέφερε σημαντικά ο Ευρωπαίος Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ο οποίος υποστηρίζει ότι «τέτοιου είδους κατηγοριοποιήσεις είναι προβληματικές» όχι μόνο γιατί «αποτελούν εμπόδιο στην πλήρη απόλαυση των κεκτημένων δικαιωμάτων του ανθρώπου από τα διευφυλικά άτομα», αλλά κυρίως γιατί μέσω τέτοιου είδους κατηγοριοποιήσεων τα διευφυλικά άτομα «στιγματίζονται κοινωνικά και καθίστανται μάλλον αντικείμενα της ιατρικής επιστήμης, παρά υποκείμενα που είναι υπεύθυνα για την έκφραση των προσωπικών τους ιατρικών αναγκών»²⁸. Όπως πολύ ορθά επισημαίνεται, «οι τρανς άνθρωποι δεν είναι άρρωστοι. [Ε]ίναι μια μειονότητα που αντιμετωπίζει σε μεγάλο βαθμό τις διακρίσεις, τη μισαλλοδοξία και σε πολλές περιπτώσεις τη βία ή και την απειλή κατά της ζωής»²⁹. Με άλλα λόγια, η «δυσφορία φύλου» δεν είναι άλλο στην πραγματικότητα από την εσωτερική ευθυμία της καταπίεσης και της ανελευθερίας που υφίστανται τα διευφυλικά άτομα³⁰. Εξάλλου, η ιστορία έχει δείξει ότι τελικά είναι η έλλειψη κατανόησης του διαφορετικού αυτή που δημιουργεί το στιγματισμό και ταυτόχρονα την ερμηνεία του διαφορετικού ως διαταραχή³¹.

Σε απάντηση, δε, όσων επιχειρηματολογούν ότι η αποκατηγοριοποίηση της διευφυλικότητας θα είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα τη μη θεμελίωση δικαιώματος σε επαναπροσδιορισμό φύλου διαμέσω κρατικού υγειονομικού φορέα, υποστηρίζεται ορθά ότι η κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης στις ιατρικές αυτές επεμβάσεις ερείδεται στην αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου. Ενόψει ιδίως της εγγυητικής αποστολής του όσο αφορά στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο άρθρο 25, παρ. 1, του Συντάγματος, θα πρέπει το Κράτος να εκφράζει κοινωνική πολιτική στο πλαίσιο της διασφάλισης της κοινωνικής αυτονομίας του ανθρώπου³².

Γ. Τα εμπόδια στην πρόσβαση στο δικαίωμα στην εργασία

²⁶ American Psychiatric Association, *Gender Dysphoria*, American Psychiatric Publishing, 2013, διαθέσιμο σε <http://www.dsm5.org/Documents/Gender%20Dysphoria%20Fact%20Sheet.pdf>.

²⁷ P.T. Cohen-Kettenis, F. Pfäfflin, “The DSM Diagnostic Criteria for Gender Identity Disorder in Adolescents and Adults”, *Archives of Sexual Behavior*, Απρίλιος 2010, 39(2), σελ. 499-513.

²⁸ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 24-25.

²⁹ Μ. Γαλανού, *Ταυτότητα και έκφραση φύλου. Ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*, Σωματείο Υποστήριξης Διευφυλικών, 2014, σελ. 91.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ K. Midence, I. Hargreaves, “Psychosocial adjustment in male-to-female transsexuals: an overview of the research evidence”, *J Psychol*. 1997 Νοέμβριος, 131(6), σελ. 602-614.

³² Τ. Βιδάλης, *Βιοδίκαιο: Το πρόσωπο*, Τόμος πρώτος, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής 6, Εκδ. Σάκκουλα 2007, σελ. 251.

Συνυφασμένο με την πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη³³ είναι και το δικαίωμα πρόσβασης στην εργασία, όχι μόνο διότι η αποτελεσματική του απόλαυση είναι θεμελιώδης για την προσωπική ανάπτυξη και ολοκλήρωση του ανθρώπου και την κοινωνική και οικονομική του ανεξαρτησία³⁴, αλλά και γιατί επιτρέπει τη χρηματοδότηση διαδικασιών επαναπροσδιορισμού φύλου³⁵. Αναμφισβήτητα, ιδίως στην παρούσα πολιτική, οικονομική και κοινωνική συγκυρία που επικρατεί στη Χώρα μας, το σημαντικότερο εμπόδιο στην απόλαυση του θεμελιώδους δικαιώματος στην εργασία είναι η ανεργία, η οποία συνιστά ένα οξυνόμενο πρόβλημα μεγίστης σημασίας για τα διεμφυλικά άτομα³⁶.

Παρόλα αυτά, παρατηρείται η τάση τα διεμφυλικά άτομα να αποκλείονται από την αγορά εργασίας, λόγω κυρίως της έλλειψης σχετικής νομοθεσίας που να ρυθμίζει τη νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου. Πιο συγκεκριμένα, όπως ορθά υποστηρίζεται³⁷, η μη αναγνώριση της ταυτότητας φύλου έχει ως συνέπεια την ασυμφωνία των νομιμοποιητικών εγγράφων των διεμφυλικών ατόμων με την ταυτότητά τους, όπως αυτή απεικονίζεται στην εξωτερική τους εμφάνιση, και οδηγεί πολύ συχνά στη μη πρόσληψη και τελικά τον αποκλεισμό τους από την εργασία. Η ίδια μεταχείριση επιφυλάσσεται και σε τρανς άτομα που εργάζονται ήδη, τα οποία όταν αποκαλυφθεί η ταυτότητά τους είτε υφίστανται διακριτική μεταχείριση σε σχέση με άλλους συναδέλφους τους³⁸, είτε οδηγούνται σε παραίτηση, είτε απολύονται. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Ευρωπαϊκό Επίτροπο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, δεν είναι λίγα τα διεμφυλικά άτομα, στην πλειονότητά τους γυναίκες, που αποκλεισμένα πλέον από την αγορά εργασίας δε βλέπουν άλλη εναλλακτική από αυτή της βιομηχανίας του σεξ³⁹.

³³ Στην αλληλεξάρτηση των δύο δικαιωμάτων: πρόσβασης στην υγεία και πρόσβασης στην εργασία στέκεται με έμφαση και ο Ευρωπαίος Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Thomas Hammarberg. Βλ. έτσι CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 29-30.

³⁴ Για το λόγο αυτό και το δικαίωμα στην εργασία κατοχυρώνεται από σειρά διεθνών και ευρωπαϊκών κειμένων, όπως ενδεικτικά στο άρθρο 6 ΔΣΟΚΜΔ, το άρθρο 8 του ΔΣΑΠΔ, το Χάρτη Κοινωνικών Δικαιωμάτων καθώς επίσης και τον αναθεωρημένο Χάρτη Κοινωνικών Δικαιωμάτων κ.ά.

³⁵ CoE, Parliamentary Assembly, Committee on Equality and Non-Discrimination, Report on *Discrimination against transgender people in Europe*, *op.cit.*, σελ. 7.

³⁶ Για τα ευρήματα ερευνών που επισημαίνονται από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (FRA) βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ με θέμα «Διεμφυλικά Άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου», 14.7.2015, σελ. 43 επ. Βλ. επίσης Whittle S. et al., *Engendered Penalties: Transgender and Transsexual People's Experiences of Inequality and Discrimination*, 2007; Motmans J. et al, *Etre transgenre en Belgique – Un aperçu de la situation sociale et juridique des personnes transgenres*, 2010. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται και από την εισηγήτρια της Επιτροπής για την Ισότητα και τη Μη-διάκριση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, κα Deborah Schembri σε CoE, Parliamentary Assembly, Committee on Equality and Non-Discrimination, Report on *Discrimination against transgender people in Europe*, *op.cit.*, σελ. 7.

³⁷ Βλ. έτσι Μ. Γαλανού, *Ταυτότητα και έκφραση φύλου. Ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*, *op.cit.*, σελ. 43.

³⁸ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της τρανς γυναίκας ταχυδρόμου που εξαναγκάστηκε να εργάζεται σε αποθήκη για να μη γίνεται ορατή. Βλ. έτσι Μ. Γαλανού, *Ταυτότητα και έκφραση φύλου. Ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*, *op.cit.*, σελ. 43.

³⁹ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 30. Βλ. έτσι και CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe*, *op.cit.*, σελ. 120.

Η ίδια ανισότητα στη μεταχείριση παρατηρείται και ως προς το συνταξιοδοτικό καθεστώς που εφαρμόζεται στην περίπτωση των διεμφυλικών ατόμων. Στις περισσότερες χώρες της ΕΕ, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, η θεμελίωση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος λόγω γήρατος συνδέεται με συγκεκριμένα ηλικιακά όρια τα οποία είναι διαφορετικά για τους άνδρες και τις γυναίκες. Το ίδιο ασφαλώς ισχύει και για την πρόσβαση σε άλλες υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, όπως είναι για παράδειγμα τα επιδόματα αναπηρίας που συχνά βασίζονται στο επίσημο ηλικιακό όριο συνταξιοδότησης. Οι τρανς γυναίκες, ωστόσο, οι οποίες δεν έχουν επιτύχει τη νομική αναγνώριση του φύλου τους, δε θεμελιώνουν συνταξιοδοτικό δικαίωμα, κατά παράβαση τόσο του κοινοτικού δικαίου όσο και της ΕΣΔΑ⁴⁰, εάν δε συμπληρώσουν τα ηλικιακά όρια που προβλέπονται για τους άνδρες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να ενεργοποιείται ένας φαύλος κύκλος διακριτικής μεταχείρισης σε βάρος των γυναικών λόγω της ταυτότητας φύλου τους, καθώς όχι μόνο δεν μπορούν να λάβουν τη σύνταξή τους, αλλά μπροστά στον κίνδυνο της αποκάλυψής τους αναγκάζονται σε παραίτηση. Όπως μάλιστα επισημαίνει ο Ευρωπαίος Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, οι γυναίκες αυτές δε θεμελιώνουν αναδρομικά συνταξιοδοτικό δικαίωμα για την ενδιάμεση αυτή περίοδο ούτε μετά τη νομική αναγνώριση του φύλου τους στις έννομες τάξεις στις οποίες προβλέπεται και νομοθετικά αυτή η δυνατότητα⁴¹.

⁴⁰ ΕΔΔΑ, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*. *op.cit.*, παρ. 91 και 116 επ. και ΔΕΚ, Υπόθεση C-423/04, *Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions*, απόφαση της 27 Απριλίου 2006, σκ. 30-31. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις υποθέσεις *Christine Goodwin* και *Sarah Margaret Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions* βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ με θέμα «Διεμφυλικά Άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου», 14.7.2015, σελ. 19, 45, 52 επ.

⁴¹ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 30.

II. Η ΑΡΣΗ ΤΩΝ ΕΜΠΟΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΑΠΟΛΛΑΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ: Η ΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΦΥΛΟΥ

Υποστηρίζεται ότι οι διακρίσεις, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η βία που υφίστανται σήμερα τα διεμφυλικά άτομα στην Ελλάδα οφείλονται κυρίως στη δυσχερή πρόσβαση στη διαδικασία επαναπροσδιορισμού φύλου για όσους το επιθυμούν και την απουσία νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου, η οποία, κατά κοινή ομολογία, συνιστά εχέγγυο διασφάλισης του δικαιώματος κάθε ατόμου στην ιδιωτική του ζωή.

Τι ακριβώς εννοούμε, όμως, με τον όρο «νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου»; Πρόκειται, ουσιαστικά, για τη διαδικασία της μεταβολής ονόματος, επωνύμου και φύλου που δηλώνεται στα επίσημα (κρατικά) έγγραφα και μητρώα, προκειμένου να αναγνωριστεί η ταυτότητα του φύλου ενός ανθρώπου και απορρέει, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, από το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ⁴². Τα Κράτη μπορούν να καθορίσουν το πλαίσιο προϋποθέσεων εντός του οποίου επιτρέπεται σε ένα διεμφυλικό άτομο να προχωρήσει στις εν λόγω αλλαγές. Ωστόσο, τα προβλεπόμενα προαπαιτούμενα αυτά δεν πρέπει να παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου⁴³. Επιπλέον, σύμφωνα με τα πρότυπα που έχει θέσει η Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, «προϋποθέσεις, συμπεριλαμβανομένων και των αλλαγών σωματικής φύσης, για τη νομική αναγνώριση του επαναπροσδιορισμού φύλου, θα πρέπει να επανεξετάζονται σε τακτά χρονικά διαστήματα προκειμένου να εξαλείφονται τυχόν καταχρηστικοί όροι», ενώ «τα Κράτη-μέλη θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για να εγγυώνται την πλήρη νομική αναγνώριση του επαναπροσδιορισμού φύλου ενός προσώπου, σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του, ιδιαιτέρως καθιστώντας εφικτή την αλλαγή του ονόματος και του φύλου του στα επίσημα έγγραφά του με γρήγορες, διαφανείς και εύκολα προσβάσιμες διαδικασίες»⁴⁴.

Η Ελλάδα, αντιθέτως, συγκαταλέγεται μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών που επιβάλλουν υποχρεωτική στέρωση του διεμφυλικού ατόμου προκειμένου να του αναγνωριστεί το δικαίωμα να «διορθώσει» και νομικά το φύλο του⁴⁵ με επώδυνες και χρονοβόρες διαδικασίες, που πολλές φορές δεν έχουν αίσια έκβαση⁴⁶. Είναι, συνεπώς, αναντίρρητο γεγονός ότι «τα διεμφυλικά άτομα

⁴² ΕΔΔΑ, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, *op.cit.*

⁴³ Τέτοιοι καταχρηστικοί όροι είναι για παράδειγμα η αναγκαστική στέρωση, το διαζύγιο, η υποχρεωτική διάγνωση της ψυχικής υγείας ή το όριο ηλικίας. Βλ. έτσι Ενημερωτικό Δελτίο: Νομική Αναγνώριση Ταυτότητας Φύλου, διαθέσιμο σε: http://www.tgeu.org/sites/default/files/AAA_Greek_Factsheet.pdf.

⁴⁴ CoE, Committee of Ministers, *Recommendation CM/Rec (2010)5 to Member States on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity*, 31 Μαρτίου 2010, παρ. 20-21.

⁴⁵ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe*, *op.cit.*, σελ. 86-87.

⁴⁶ P. Sutcliffe, S. Dixon, Rl. Akehurst, A. Wilkinson, A. Shippam, S. White, R. Richards, C. Caddy, «Evaluation of surgical procedures for sex reassignment: a systematic review», *J Plast Reconstr Aesthet Surg*, 2009 Μάρτιος, 62(3), σελ. 294-306.

αποτελούν τη μοναδική κοινωνική ομάδα στην Ευρώπη που υπόκεινται σε υποχρεωτική στέρωση βάσει κρατικής επιταγής»⁴⁷. «Ένα είδος εκβιασμού επιβαλλόμενου από το Κράτος προκειμένου να κατοχυρωθεί το δικαίωμα ένταξης των διεμφυλικών ατόμων στην κοινωνία»⁴⁸, καθώς όποιος δεν επιθυμεί να προβεί σε ιατρικές επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου δεν έχει δικαίωμα νομικής αναγνώρισης του φύλου του»⁴⁹.

Ειδικότερα, ο έλληνας νομοθέτης αναγνωρίζει τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού των ατόμων με το νέο κοινωνικό τους φύλο μονό σε συγκεκριμένη περίπτωση και μάλιστα με πολλούς περιορισμούς. Πρόκειται για τη διαδικασία επαναπροσδιορισμού του βιολογικού φύλου σε διαφυλικά άτομα (transsexual), όπου ουσιαστικά αναγνωρίζεται το δικαίωμα ταύτισης βιολογικού φύλου με το νέο κοινωνικό με βασική προϋπόθεση την υποβολή του ενδιαφερόμενου προσώπου σε μια σειρά χρονοβόρων και επίπονων διαδικασιών. Η αναγνώριση αυτή πραγματοποιείται με επιμέρους διατάξεις, χωρίς ωστόσο να ρυθμίζεται η διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται. Έτσι, αναφορά στον επαναπροσδιορισμό φύλου γίνεται μόνο στο Ν 4144/2013 «Αντιμετώπιση της παραβατικότητας στην Κοινωνικής Ασφάλιση και στην αγορά εργασίας και λοιπές διατάξεις αρμοδιότητας του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας»⁵⁰, οι διατάξεις του οποίου προβλέπουν τη «διόρθωση» της ληξιαρχικής πράξης γέννησης σε περίπτωση επαναπροσδιορισμού φύλου.

Η «διόρθωση» λαμβάνει χώρα με την έκδοση δικαστικής απόφασης⁵¹, υπό την προϋπόθεση προηγούμενης αίτησης του ενδιαφερόμενου, η οποία πλέον κατατίθεται στο Ειρηνοδικείο (υποβαλλόταν στο Μονομελές Πρωτοδικείο) της περιοχής όπου το άτομο είναι ληξιαρχικά καταγεγραμμένο και εκδικάζεται με τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας. Το αίτημα του ενδιαφερόμενου περιλαμβάνει σωρευτικά τη «διόρθωση ληξιαρχικής πράξης λόγω αλλαγής φύλου από άρρεν σε θήλυ» ή το αντίστροφο, τη διόρθωση του κύριου ονόματος και τη διόρθωση της κατάληξης του επωνύμου. Στην αίτηση αναφέρονται όλα τα απαιτούμενα στοιχεία, όπως το γεγονός ότι το άτομο παρακολουθείται από ψυχίατρο ο οποίος διέγινωσε τον «αναμφίβολο

⁴⁷ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 19.

⁴⁸ M. Iacub, « Transsexualisme et société », σε Haute Autorité de Santé (HAS), dir. Situation actuelle et perspective d'évolution de la prise en charge médicale du transsexualisme en France (Rapport); Service évaluation des actes professionnels, 2009, σελ. 36.

⁴⁹ Κι αυτό, παρά τη ρητή απαγόρευση των Αρχών της *Yogyakarta [Αρχή Τρίτη: Το δικαίωμα αναγνώρισης από το νόμο]*, σύμφωνα με τις οποίες «κανένας δεν πρέπει να αναγκάζεται να υποβληθεί σε ιατρικές επεμβάσεις, συμπεριλαμβανομένης της χειρουργικής επέμβασης επαναπροσδιορισμού φύλου, της στέρωσης ή της ορμονοθεραπείας, ως προαπαιτούμενο για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου του».

⁵⁰ Βλ. Ν 344/1976 «Περί ληξιαρχικών πράξεων», όπως αυτός τροποποιήθηκε από την παράγραφο 6 του άρθρου 14 του Ν 2503/1997 και αντικαταστάθηκε με το άρθρο 4, παρ. 5, του Ν 4144/2013 *Μεταβολές που επέρχονται στην κατάσταση του φυσικού προσώπου μετά τη σύνταξη των ληξιαρχικών πράξεων λόγω «...» μεταβολής ονόματος, επωνύμου, αλλαγής φύλου καταχωρίζονται στο πεδίο του πληροφοριακού συστήματος του άρθρου 8Α που φέρει την ένδειξη «μεταβολές» εντός μηνός από τότε που έλαβαν χώρα με την προσκόμιση της σχετικής διοικητικής πράξης ή πιστοποιητικού περί του αμετακλήτου της σχετικής δικαστικής απόφασης.*

⁵¹ Για τη σχετική νομολογία βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ με θέμα «Διεμφυλικά Άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου», 14.7.2015.

τρανσεξουαλισμό», καθώς επίσης και ότι έχει υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση με πλήρη οριστική επικράτηση του αντιθέτου από το βιολογικό φύλο⁵². Στην πράξη, η διαδικασία ξεκινάει από τη διάγνωση του ατόμου βάσει κριτηρίων της Διεθνούς Στατιστικής Ταξινόμησης Νοσημάτων και Συναφών Προβλημάτων Υγείας (ICD-10)⁵³, που χρησιμοποιείται και στην Ελλάδα χαρακτηρίζοντας το άτομο ως «ψυχικά πάσχον από τρανσεξουαλισμό»⁵⁴. Στη συνέχεια, ακολουθεί ορμονοθεραπεία και, τέλος, η στείρωση των εσωτερικών γεννητικών οργάνων και η αποκατάσταση των νέων εξωτερικών. Η διαδικασία αυτή είναι χρονοβόρα και ιδιαίτερα επίπονη⁵⁵ και δυστυχώς «η προϋπόθεση της υποβολής σε ιατρική επέμβαση, ως προϋπόθεση για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου ενός προσώπου, αγνοεί το γεγονός ότι αυτές οι επεμβάσεις δεν είναι πάντοτε επιθυμητές, ιατρικά δυνατές, διαθέσιμες και οικονομικά προσιτές», ειδικά όταν δεν καλύπτονται οικονομικά από κρατικούς φορείς ασφάλισης⁵⁶.

Η διαδικασία αυτή, που θέτει ως προϋπόθεση τη στείρωση των διεμφυλικών ατόμων για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου τους, έχει άλλωστε ρητά καταδικαστεί από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, ο οποίος, σε κείμενο που συνυπογράφεται από τους OHCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA και UNICEF, καλεί τα Κράτη-μέλη «να διασφαλίσουν ότι η στείρωση ή άλλες ιατρικές διαδικασίες που οδηγούν σε αυτήν, δεν πρέπει να είναι προαπαιτούμενο για τη νομική αναγνώριση του επιθυμητού φύλου»⁵⁷. Παράλληλα, σύμφωνα με Πρόταση ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου «τα Κράτη-μέλη οφείλουν να θεσπίσουν ή να επανεξετάσουν τις διαδικασίες νομικής αναγνώρισης του φύλου με στόχο τον πλήρη σεβασμό του δικαιώματος των διεμφυλικών ατόμων στην αξιοπρέπεια και τη σωματική ακεραιότητα»⁵⁸, ενώ ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, στην από 1^η Φεβρουαρίου 2013 Έκθεση του Ειδικού Εισηγητή του ΟΗΕ για τα βασανιστήρια και άλλη βάνουση, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή

⁵² Από το σύνολο της νομολογίας προκύπτει ότι καμία από τις επεμβάσεις δεν πραγματοποιήθηκε εντός ελληνικών συνόρων.

⁵³ Ο τρανσεξουαλισμός έχει τον κωδικό F64.0, υπό τον τίτλο F64: Gender identity disorders (Διαταραχές της ταυτότητας φύλου) και ανήκει στην κατηγορία (F60-F69) Disorders of adult personality and behavior, διαθέσιμο σε: <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en#/F60-F69>.

⁵⁴ Συνάγεται σαφώς ότι ακόμα και να μην ακολουθηθούν οι χειρουργικές επεμβάσεις, το άτομο συνεχίζει να χαρακτηρίζεται ως «τρανσέξουαλ».

⁵⁵ Περιλαμβάνει μια σειρά περίπλοκων χειρουργικών επεμβάσεων πρωτεύοντων γεννητικών οργάνων και δευτερογενών χαρακτηριστικών του φύλου. Οι βασικές χειρουργικές επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού από το γυναικείο στο ανδρικό φύλο (FtM) είναι η περιθηλαία μαστεκτομή, υστερεκτομή με τα εξαρτήματα, αιδοιοεκτομή και διαμόρφωση με μεθόδους πλαστικής χειρουργικής φαλλού (πέους και οσχέου εκ του βραχίονα, υπερηβικά κ.λπ.). Αντιστοίχως, για τον επαναπροσδιορισμό από το ανδρικό στο γυναικείο φύλο (MtF) απαιτούνται η εκτομή του φαλλού μετά των όρχεων, προσθετική στήθους, διαμόρφωση αιδοίου και κόλπου όπως αιδιοπλαστική και κλειτοριδοπλαστική, καθώς και επεμβάσεις θηλεοποίησης των χαρακτηριστικών του προσώπου. Βλ. έτσι G. Selvaggi, J. Bellringer, «Gender reassignment surgery: an overview», *Nat Rev Urol* 2011, Μάιος, 8(5), σελ. 274-82.

⁵⁶ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe*, *op.cit.*, σελ. 111 και *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 19

⁵⁷ WHO, OHCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF and WHO, *Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization. An interagency statement*, 2014, σελ. 7-8.

⁵⁸ European Parliament, *Motion for a Resolution on the EU Roadmap against homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity*, (2013/2183(INI)), 8 Ιανουαρίου 2014.

τιμωρία, Juan Méndez, επισημαίνει ότι η προϋπόθεση της στέρωσης ως προαπαιτούμενο για την αναγνώριση των τρανς ανθρώπων συνιστά βασανιστήριο⁵⁹.

Ακόμη, όμως, και για τα τρανς άτομα που έχουν προβεί σε χειρουργικές επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου και πέτυχαν την έκδοση δικαστικής απόφασης «αλλαγής φύλου», η διαδικασία που προβλέπεται είναι γραφειοκρατική και χρονοβόρα, καθώς μπορεί να διαρκέσει οχτώ με εννέα μήνες. Πρακτικά αυτό σημαίνει, όπως άλλωστε αναφέρει και ο Ευρωπαίος Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ότι τα διεμφυλικά άτομα αποκλείονται αυτομάτως από την απόλαυση θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, όπως είναι ενδεικτικά η έκδοση ταξιδιωτικών εγγράφων, η πρόσβαση στην αγορά εργασίας, η συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα ή, ακόμη, η διεκπεραίωση καθημερινών δραστηριοτήτων, μεταξύ των οποίων είναι για παράδειγμα η χρήση βιβλιαρίου υγείας ή διπλώματος οδήγησης⁶⁰.

Εύλογα, συνεπώς, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η «πλήρης νομική αναγνώριση του επαναπροσδιορισμού φύλου ενός προσώπου, σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του [...] με γρήγορες, διαφανείς και εύκολα προσβάσιμες διαδικασίες»⁶¹ εξακολουθεί να απέχει πολύ από το να γίνει πραγματικότητα στην Ελλάδα. Παρά τη μείζονα σημασία του ζητήματος, οι πρωτοβουλίες για τη λήψη των απαραίτητων νομοθετικών μέτρων για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου υπήρξαν ελάχιστες και – κρίνοντας εκ του αποτελέσματος – ημιτελείς και αναποτελεσματικές⁶².

⁵⁹ UN, General Assembly, HRC, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, *op.cit.*, παρ. 88.

⁶⁰ CoE, Office of the Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Gender Identity*, *op.cit.*, σελ. 17.

⁶¹ CoE, Committee of Ministers, *Recommendation CM/Rec (2010)5 to Member States on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity*, *op.cit.*, παρ. 21.

⁶² Μία από αυτές τις πρωτοβουλίες συνίσταται στο νομοσχέδιο που έθεσε το Υπουργείο Εσωτερικών σε δημόσια διαβούλευση έως τις 6 Ιουνίου 2014, με τίτλο *Προσαρμογή των διατάξεων του Ν 344/1976 στο νέο τρόπο κατάρτισης των ληξιαρχικών πράξεων και λοιπές διατάξεις*, με σκοπό, μεταξύ άλλων, την αναβάθμιση, απλούστευση και αυτοματοποίηση των διαδικασιών τήρησης των ληξιαρχικών πράξεων, το οποίο ωστόσο ουδέποτε εισήχθη προς συζήτηση στη Βουλή. Βλ. σχετικά Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Διαδικτυακός τόπος διαβουλεύσεων, Δημόσια διαβούλευση σχέδιο νόμου με τίτλο *Προσαρμογή των διατάξεων του Ν 344/1976 στο νέο τρόπο κατάρτισης των ληξιαρχικών πράξεων και λοιπές διατάξεις*, διαθέσιμο σε: <http://www.opengov.gr/types/?p=2394>.

III. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΣΥΣΤΑΣΕΩΝ

Λαμβάνοντας υπόψη τις πολύ σημαντικές εξελίξεις τόσο σε εθνικό επίπεδο – με τη σύσταση και συγκρότηση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με αντικείμενο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο – με την υιοθέτηση του Ψηφίσματος 2048(2015) από την Ολομέλεια της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις *Διακρίσεις σε βάρος των διεμφυλικών ατόμων στην Ευρώπη*⁶³ – και αναγνωρίζοντας το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού κάθε ανθρώπου, η ΕΕΔΑ αναπτύσσει ένα πρώτο πλαίσιο Συστάσεων της σχετικά με την ανάγκη αποτελεσματικής θεσμικής προστασίας των διεμφυλικών ατόμων και καλεί την Πολιτεία να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία και προώθηση των δικαιωμάτων τους.

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕΔΑ, κρίνει αναγκαίο να επισημάνει την ανάγκη:

A. Πλήρους νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου ως θεμελιώδους διάστασης της προσωπικότητας του προσώπου και της δυνατότητας αλλαγής των εγγράφων ταυτοποίησης των διεμφυλικών ατόμων με βάση τον αυτοπροσδιορισμό της ταυτότητας φύλου τους, χωρίς την προϋπόθεση μη αναστρέψιμων χειρουργικών επεμβάσεων επαναπροσδιορισμού φύλου ή άλλων ιατρικών διαδικασιών⁶⁴.

Η νομοθετική παρέμβαση με σκοπό την εισαγωγή μιας «γρήγορης, διαφανούς και εύκολα προσβάσιμης διαδικασίας»⁶⁵ για τη νομική αναγνώριση του φύλου φαίνεται να είναι περισσότερο από ποτέ αναγκαία τόσο για την κατοχύρωση του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όσο και για τη διασφάλιση της ασφάλειας δικαίου και την προστασία των πολιτών από τυχόν διακρίσεις και καταχρήσεις. Αντίθετα, μια χρονοβόρα, κοστοβόρα διαδικασία και αρκετά γραφειοκρατική όχι μόνο αποκλείει αυτομάτως τα διεμφυλικά άτομα από την απόλαυση θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, αλλά ταυτόχρονα συμβάλλει στην επιβάρυνση του δημοσίου. Η αντικατάσταση λοιπόν της ισχύουσας στην Ελλάδα διαδικασίας με κατάργηση των ήδη προβλεπόμενων ρυθμίσεων για τις ιατρικές προϋποθέσεις καθιστά τα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως αυτά κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ, «πρακτικά και αποτελεσματικά [και, κατ' επέκταση] όχι θεωρητικά ή απατηλά»⁶⁶.

B. Τροποποίησης της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων με ρητή συμπερίληψη της ταυτότητας φύλου μεταξύ των λόγων διάκρισης και κύρωσης της Σύμβασης του

⁶³ CoE, Parliamentary Assembly, Committee on Equality and Non-Discrimination, Resolution 2048(2015), *Discrimination against transgender people in Europe*, 22 Απριλίου 2015.

⁶⁴ Βλ. σχετικά και ΣΥΔ, Επιστολή προς τον Υπουργό Εσωτερικών με θέμα *Νομική Αναγνώριση Ταυτότητας Φύλου και Χαρακτηριστικά Φύλου*, 20 Απριλίου 2015 και *Παγκόσμια Ημέρα Μνήμης Διεμφυλικών / Ψήφισμα 21^{ης} Νοεμβρίου 2012*.

⁶⁵ CoE, Committee of Ministers, *Recommendation CM/Rec (2010)5 to Member States on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity*, *op.cit.*, παρ. 21.

⁶⁶ ΕΔΔΑ, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, *op.cit.*.

Συμβούλιου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας.

Ειδικότερα, ο Ν 3896/2010 σχετικά με την «Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης», παρότι συμπεριλαμβάνει ρητά μεταξύ των διακρίσεων και «οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση προσώπου που συνδέεται με αλλαγή_φύλου», παραβλέπει μια θεμελιώδη παράμετρο: το κοινωνικό φύλο. Η προστασία συνεπώς που παρέχει το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο δεν καλύπτει παρά μόνο τα άτομα που έχουν προβεί σε επαναπροσδιορισμό φύλου, αποκλείοντας από το πεδίο εφαρμογής του την πλειονότητα των διευθυντικών ατόμων που δεν έχουν προβεί σε επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου. Για το λόγο αυτό, συστήνεται η τροποποίησή του προς την κατεύθυνση της προσθήκης της ταυτότητας φύλου μεταξύ των λόγων βάσει των οποίων απαγορεύεται η εισαγωγή διακρίσεων στο χώρο της απασχόλησης⁶⁷.

Προς την ίδια κατεύθυνση και με σκοπό την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου, συστήνεται η συμπερίληψη της ταυτότητας φύλου τόσο στο Ν 3304/2005 για την «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού», όσο και στο Ν 3769/2009 για την «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και άλλες διατάξεις», ώστε να καλύπτονται και οι διακρίσεις για λόγους ταυτότητας φύλου στο πεδίο της εργασίας και στο πεδίο παροχής υπηρεσιών και πρόσβασης σε αγαθά⁶⁸.

Κρίσιμο, τέλος, είναι να τονιστεί ότι, παρότι η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των πρώτων 13 Κρατών (ήδη από το Μάιο του 2011) που υπέγραψαν τη Σύμβαση του Συμβούλιου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης)⁶⁹, εξακολουθεί να μην την έχει κυρώσει. Η ΕΕΔΑ έχει την πεποίθηση ότι η κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης θα συμβάλει σημαντικά στην αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών – και κατ' επέκταση και των τρανς γυναικών – σε όλους τους τομείς της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας της ζωής⁷⁰. Υπενθυμίζεται, δε, ότι η εν λόγω Σύμβαση δεν περιορίζεται σε απλή αναφορά στην ταυτότητα φύλου⁷¹. Αντίθετα, παρέχοντας ένα

⁶⁷ Βλ. σχετικά και ΣΥΔ, Παγκόσμια Ημέρα Μνήμης Διευθυντικών / Ψήφισμα 21^{ης} Νοεμβρίου 2012.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ CoE, *Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*, Κωνσταντινούπολη, 11.V.2011.

⁷⁰ Βλ. έτσι και ΣΥΔ, Επιστολή προς τον Υπουργό Εσωτερικών με θέμα *Ενσωμάτωση στο ελληνικό Δίκαιο της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης για τη Βία κατά των γυναικών*, 20 Απριλίου 2015.

⁷¹ Δυνάμει των διατάξεων του άρθρου 4, παρ. 3, «η εφαρμογή των διατάξεων της παρούσας Σύμβασης από τα μέρη, συγκεκριμένα τα μέτρα προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων, θα διασφαλίζονται άνευ διακρίσεων με

διευρυμένο ορισμό της έννοιας του φύλου και ορίζοντας ως «φύλο» τους «κοινωνικά δημιουργημέ[νους] ρόλ[ους], συμπεριφορές, δραστηριότητες και ιδιότητες που μια δεδομένη κοινωνία θεωρεί κατάλληλα για τους άνδρες και τις γυναίκες»⁷², σημειώνει σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της νομοθετικής και θεσμικής προστασίας των διεμφυλικών ατόμων.

Γ. Πλήρους πρόσβασης σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και ιατρικές επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου, εφόσον αυτές επιλέγονται ελεύθερα, ασφαλιστικής τους κάλυψης και αποκατηγοριοποίησης της διαφυλικότητας.

Η συμπερίληψη των θεμάτων υγείας που αφορούν τα διεμφυλικά άτομα στις ευρύτερες εθνικές πολιτικές υγείας, συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη και της ισότιμης πρόσβασης στην υγεία, όχι μόνο θα συμβάλει στη βελτίωση της ψυχικής και σωματικής υγείας των διεμφυλικών ατόμων, αλλά και, με όρους ανάλυσης κόστους-οφέλους, θα δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για αποτελεσματικότερη προληπτική παρέμβαση μειώνοντας τελικά το συνολικό κόστος των δαπανών υγείας τόσο για τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα όσο και για το σύστημα υγείας. Προς το σκοπό αυτό, η ΕΕΔΑ, συντασσόμενη ως προς το σημείο αυτό με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο⁷³, θεωρεί πολύ σημαντική τη συμπερίληψη των διεμφυλικών ατόμων στα εθνικά σχέδια δράσης και τις πολιτικές στον τομέα της υγείας, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα θέματα υγείας που αφορούν ειδικά τα διεμφυλικά άτομα λαμβάνονται υπόψη στα προγράμματα κατάρτισης, στις πολιτικές για τον τομέα της υγείας και στις έρευνες για την υγεία. Εξίσου σημαντική κρίνεται και η κατάλληλη και επαρκής κατάρτιση και ευαισθητοποίηση των επαγγελματιών στον τομέα υγείας με σεβασμό στη διαφορετικότητα και το δικαίωμα κάθε προσώπου στον αυτοπροσδιορισμό του.

Αναγνωρίζοντας, δε, ότι η κατάταξη της διαφυλικότητας μεταξύ των ψυχικών παθήσεων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις προκλήσεις στην απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τα διεμφυλικά άτομα, η ΕΕΔΑ θεωρεί αναγκαία την αφαίρεση της «Διαταραχής ταυτότητας φύλου» (gender identity disorder) από τους αντίστοιχους καταλόγους ψυχικών και συμπεριφορικών διαταραχών, τονίζοντας παράλληλα ότι δεν είναι αναγκαία η καθιέρωση άλλου ορισμού ή διαγνωστικού όρου⁷⁴.

Δ. Συλλογής συγκρίσιμων στοιχείων και δεδομένων αναφορικά με την κατάσταση των διεμφυλικών ατόμων και την αποτελεσματικότερη προστασία και προώθηση των δικαιωμάτων τους.

γνώμονα το φύλο, το γένος, τη φυλή, το χρώμα, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική προέλευση, τη σύνδεση με εθνική μειονότητα, την περιουσία, την καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα του φύλου, την ηλικία, την κατάσταση της υγείας, την αναπηρία, την οικογενειακή κατάσταση, την κατάσταση μετανάστη ή πρόσφυγα, ή άλλη κατάσταση».

⁷² Άρθρο 3, περ. γ'.

⁷³ European Parliament, Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, *EU Roadmap against homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity (2013/2183(INI))*, A7-0009/2014, Ulrike Lunacek (rapporteur), 7 Ιανουαρίου 2014, σελ. 8.

⁷⁴ Βλ. σχετικά και ΣΥΔ, *Παγκόσμια Ημέρα Μνήμης Διεμφυλικών / Ψήφισμα 21^{ης} Νοεμβρίου 2012*.

Η ΕΕΔΑ ενθαρρύνει την Πολιτεία, σε συνεργασία με τις οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στο πεδίο της προώθησης των δικαιωμάτων της ΛΟΑΔ κοινότητας και της καταπολέμησης της τρανσφοβίας και των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου, να συλλέγει συναφή και συγκρίσιμα στοιχεία σχετικά τόσο με τις προκλήσεις με τις οποίες βρίσκονται αντιμέτωπα τα διεμφυλικά άτομα στην Ελλάδα όσο και με τα πιο προοδευτικά νομοθετικά πλαίσια που εισάγονται σε διάφορες ευρωπαϊκές έννομες τάξεις. Αυτό αναμένεται ότι, αφενός, θα συμβάλει στην ευαισθητοποίηση των δημόσιων Αρχών, αφετέρου, θα τις συνδράμει στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής με σεβασμό προς τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων και, ιδίως, στην υιοθέτηση νομοθετικού πλαισίου για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου.

Η ΕΕΔΑ θεωρεί ότι η συλλογή των ως άνω στοιχείων θα συμβάλει αποτελεσματικά στην πρόοδο των εργασιών της ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης που έχει έργο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου⁷⁵.

Ε. Εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης σχετικά με τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων.

Παρότι τα διεμφυλικά άτομα συγκαταλέγονται μεταξύ των πλέον ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και έχουν υποστεί και εξακολουθούν να υφίσταται κοινωνικό αποκλεισμό και περιθωριοποίηση, η σοβαρότητα της κατάστασής τους φαίνεται να είχε υποτιμηθεί στο παρελθόν, γεγονός που επιτάσσει την άμεση λήψη μέτρων για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν καθημερινά. Γίνεται πλέον φανερό ότι για την «ενεργοποίηση» των δικαιωμάτων των διεμφυλικών ατόμων ως καθολικών και अपαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν αρκεί μόνο η λήψη κατάλληλων και αποτελεσματικών μέτρων από τους αρμόδιους φορείς. Η αναγνώριση της ταυτότητας φύλου σε νομικό επίπεδο είναι αναγκαία, αλλά όχι και ικανή προϋπόθεση για τη διασφάλιση της απόλαυσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τα διεμφυλικά άτομα. «Πέρα από το νόμο, οι αναπαραστάσεις που έχουμε για το φύλο και την ταυτότητα φύλου πρέπει να αναθεωρηθούν και ανανεωθούν»⁷⁶. Με άλλα λόγια, μια ταυτότητα δεν είναι ποτέ αρκετή. Πρέπει να γίνει προσπάθεια η κοινωνία να απελευθερωθεί από τις βαθιά ριζωμένες

⁷⁵ Υπ. Απόφ. αριθμ. 20692/7.4.2015 για τη Σύσταση και συγκρότηση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με αντικείμενο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για την τροποποίηση της νομοθεσίας περί συμφώνου συμβίωσης και για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, τη σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης και της έκθεσης αξιολόγησης συνεπειών ρυθμίσεων (ΦΕΚ Β' 696/24.4.2015).

⁷⁶ Βλ. C. Fortier, L. Brunet, « Changement d'état civil des personnes «trans» en France: du transsexualisme à la transidentité », σε N. Gallus (dir.), *Droit des familles: Genre et sexualité*, Éd. Anthémis, σελ. 112. Όπως ορθά αναφέρει η Laurence Brunet, the “much-anticipated (r)evolution” is not – and cannot be – only legal. It must constitute a key component of an overall “cultural revolution”, which will promote mutual tolerance and respect, regardless of sexual orientation or gender identity.

προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που διαιωνίζουν ανισότητες και έχουν κακοποιητικό χαρακτήρα απέναντι σε ομάδες ανθρώπων⁷⁷. Και στην προσπάθεια αυτή ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι καθοριστικής σημασίας. Ήδη από τη νεαρή ηλικία κάθε άτομο πρέπει να συνηθίζει στην ιδέα της ετερότητας και του διαφορετικού. Μια τέτοια αλλαγή θα χρειαστεί χρόνο, κινητοποίηση και ευαισθητοποίηση κάθε αρμόδιου φορέα και πάνω απ' όλα πολιτική βούληση για ένταξη της σχετικής πληροφόρησης σε όλες τις βαθμίδες και τα είδη εκπαίδευσης.

Προς την κατεύθυνση αυτή, συστήνεται η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης αναφορικά με τα δικαιώματα και τις ανάγκες των διεμφυλικών ατόμων στη βάση των αρχών της αντικειμενικής πληροφόρησης για το σεβασμό της διαφορετικότητας και της ισότιμης πρόσβασης όλων στην απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

⁷⁷ Μ. Γαλανού, *Ταυτότητα και έκφραση φύλου. Ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*, *op.cit.*, σελ. 37-38.